

ГРИЦЕНКО
Марина Віталіївна

УДК 343.14

студентка, Національний
юридичний університет
імені Ярослава Мудрого

КАТУВАННЯ ЯК ПІДСТАВА НЕДОПУСТИМОСТІ ДОКАЗІВ TORTURE AS A GROUND FOR INADMISSIBILITY OF EVIDENCE

DOI: [https://doi.org/10.37634/efp.2021.4\(2\).6](https://doi.org/10.37634/efp.2021.4(2).6)

HRYTSENKO Maryna – student, Yaroslav Mudryi National Law University

У статті розглянуто катування як підставу недопустимості доказів в українському законодавстві та у практиці Європейського суду з прав людини. Виокремлено причини застосування катувань правоохоронцями. Визначено запобіжники, впроваджені Україною, для боротьби зі застосуванням такого нелюдського поводження з боку суб'єктів владних повноважень. Проаналізовано зміни думки Європейського суду з прав людини з даного питання та її значення для України. Виокремлені шляхи реагування для національних судів.

* * *

The European Court of Human Rights, which focuses on the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, points to the importance of the prohibition of torture. The Court has formed its position based on the importance of Article 3 of the Convention and, consequently, the inadmissibility of the evidence obtained in violation of that article by the prosecution.

This paper analyzes the practice of the European Court of Human Rights on the implementation of evidence-based activities in national legal systems, and in particular examines the requirements of the Court on the admissibility of evidence-based exercise and activity obtained in the course of work results. The paper demonstrates the ECHR's practice on the issue of torture in obtaining evidence and the consequences of using such a «method», its significance for the practice of national courts and the modernization of the position of courts in relation to the dynamics of this issue.

As a result, problematic areas of Ukrainian legislation and justice were identified. The reasons for the use of torture by the authorities and the safeguards introduced by Ukraine to combat the use of such inhuman treatment by the authorities were identified. Changes in the opinion of the European Court of Human Rights on this issue and its significance for Ukraine are analyzed.

The possibilities of application of the ECHR for evaluation of admissibility of evidence in criminal proceedings in Ukraine are examined. The patterns characterizing the legal positions of the ECHR in assessing the admissibility of evidence are discovered and singled out. Ukraine should take into account that the responsibilities of the state, in addition to refraining from the use of torture to obtain evidence, include the protection of people from these encroachments by third parties.

Ключові слова: Європейський суд з прав людини, Конвенція про захист прав людини й основоположних свобод, катування, докази

Keywords: The European Court of Human Rights, the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, torture, evidence

ВСТУП

Конвенція про захист прав людини й основоположних свобод 1950 р. у третій статті закріпила важливу норму, яка зазначає, що нікого не може бути піддано катуванню або нелюдському чи такому, що принижує гідність, поводженню або покаранню [1]. У вказаній нормі не міститься жодних винятків, а отже, право на повагу до гідності є абсолютним.

Європейський суд із прав людини, у центрі уваги якого і знаходиться КЗПЛ, також зазначив важливість заборони катування. Суд відзначає, що національні суди за жодних обставин не повинні допускати випадків, за яких завдання тілесних і моральних страждань залишатиметься безкарним. Європейський суд вважає неприйнятними докази, отримані із застосуванням жорстокості чи приниження (справа «Яллох проти Німеччини»). ЄСПЛ також вказує на необхідність проведення ефективного офіційного розслі-

дування скарг особи про те, що вона була піддана поганому поводженню зі сторони суб'єктів владних повноважень під час отримання доказів (справи «Вергельський проти України», «Яременко проти України» тощо). Тобто можна зробити висновок, що Суд сформував свою позицію, яка ґрунтується на важливості третьої статті КЗПЛ та відповідно не допустимості доказів отриманих із порушенням зазначеної статті стороною обвинувачення, що, на жаль, не стало приводом зупинення подібних порушень.

Національні суди держав-учасниць Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод «дають привід» для виникнення нових справ для розгляду в ЄСПЛ. З огляду на вищевикладене стає очевидним, що питання катування та наслідків його застосування під час отримання доказів у кримінальному процесі є досить актуальним.

Розгляду цієї проблеми присвячена не одна нау-

кова робота як і українських, так і закордонних науковців та практиків, зокрема, В. Вапнярчука, Я. Зейкана, А. Панової, В. Тютюнника, О. Малахової, І. Чупрікової та багатьох інших. Треба зазначити, що більшість наукових досліджень розкривають загальні риси проблематики зазначеного питання, та практика ЄСПЛ, зокрема й у рішеннях проти України, не стоїть на місці й потребує належного наукового аналізу та опрацювання.

МЕТА статті – дослідження практики ЄСПЛ стосовно питання катування під час отримання доказів та наслідків застосування такого «методу», її значення для практики національних судів та модернізація позиції судів у зв'язку з динамікою розвитку цього питання.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

У процесі дослідження використано систему загальнонаукових та спеціальних методів дослідження.

РЕЗУЛЬТАТИ

Україна, окрім ратифікації конвенції, також прописала норму аналогічну ст. 2 Конвенції у ст. 28 свого Основного Закону. Законодавець підтримує заборону катувань і в профільних законах, зокрема і в кримінально-процесуальному. Так, відповідно до ст. 87 Кримінального процесуального кодексу України, недопустимими є докази, отримані внаслідок істотного порушення прав та свобод людини, гарантованих Конституцією та законами України, міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також будь-які інші докази, здобуті завдяки інформації, отриманої внаслідок істотного порушення прав та свобод людини. До істотних порушень прав та свобод людини КПК відносить і ті докази, які були отримані внаслідок катування (п. 2 ч. 2 ст. 87 КПК) [2].

Визначеність підходу законодавця до даного питання, окрім того, що знайшла своє нормативне закріплення, стала предметом багатьох порушень. Катування з боку суб'єкта владних повноважень як підстава недопустимості доказів стало предметом розгляду не однієї справи проти України (справи «Луценко проти України» (№ 2)), «Басенко проти України» та ін.) [3, с. 9].

Резонансним у цій темі стала справа «Зякун проти України», навколо якої точилися чималі дискусії. Обставини справи полягали в тому, що заявник отримав низку тілесних ушкоджень від суб'єкта владних повноважень, які були спрямовані на «вибиття» зізнання у скоєнні кримінального правопорушення. Однак розслідування скарги заявника у межах національного судочинства проведено тим самим слідчим, у провадженні якого перебувала його кримінальна справа і, відповідно, була проігнорована.

У запропонованому рішенні ЄСПЛ встановив порушення ст. 3 Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод – «заборона катувань» відносно засудженого, що є безумовною підставою для перегляду вироку Верховним Судом України (2016 р.) у порядку, передбаченому КПК. П. 62 рішення у справі «Зякун проти України» зазначає таку думку Суду: «допустимість у якості доказів показань, отриманих у результаті катування або інших видів жорстокого

поводження в порушення статті 3 Конвенції, з метою встановлення відповідних фактів у кримінальному провадженні призводить до його несправедливості в цілому». До того ж цей висновок застосовується незалежно від доказової цінності відповідних тверджень і від того, чи мало їх використання вирішальним для засудження підсудного судом [4]. Отже, з міркувань суду можна зробити висновок, що докази, отримані шляхом катувань, мають насамперед бути визнані недопустимими та мають вилучатись із доказової бази обвинувачення й не враховуватись національним судом під час ухвалення вироку. Цього не було зроблено у справі.

Постанова ВСУ за результатами рішення ЄСПЛ задовольнила вимоги заявника та вирок про довічне позбавлення волі скасовано. Справу направили на новий розгляд до суду першої інстанції [5].

Існують численні й пов'язані між собою причини, через які захисники правопорядку можуть чи повинні застосовувати у своїй роботі такий метод як катування. Важливе місце серед них посідає нездатність держави притягнення до відповідальності винних у застосуванні тортур. Виникненню таких випадків також сприяє відсутність ефективних механізмів подання та розгляду скарг і заяв жертв таких знущань, що добре помітно в справі «Зякун проти України». Там, де потерпілі від катувань продовжують утримуватися під вартою у межах досяжності посадової особи, яка ці катування застосувала, подача скарги про тортури може бути пов'язана із серйозною небезпекою [6, с. 64].

Ці та багато інших факторів означають, що більшість випадків застосування катувань, або інших видів жорстокого поведження залишаються непоміченими. Відсутність заяв створює картину, що не показує реальний масштаб проблеми.

Враховуючи достатню поширеність проблеми використання доказів отриманих «неналежним» шляхом, український законодавець, окрім ст. 87 КПК, закріпив і інші «запобіжники». Згідно зі ст. 23 КПК не можуть бути визнані доказами відомості, що містяться у показаннях, речах і документах, які не були предметом безпосереднього дослідження суду, крім випадків, передбачених КПК. Стаття також відзначає, що докази суд досліджує безпосередньо [2].

В.В. Тютюнник відмітив, що віднесення до виняткової компетенції суду розв'язання питання для визнання отриманих фактичних даних допустимими доказами відповідає змагальній моделі кримінального процесу, в якій сторони можуть отримувати до суду будь-які відомості на підтвердження власної позиції, проте такі відомості мають бути досліджені судом за участі протилежної сторони, що забезпечує реалізацію права на справедливий суд як у його матеріальному, так і процесуальному аспектах [7, с. 146].

Україна також практикує впровадження «інновацій» для захисту прав та свобод людини та громадянина та запобігання подібних порушень. Так, з метою впровадження міжнародних стандартів, Головою Національної поліції було прийняте рішення відносно запровадження системи електронного обліку і фіксації всіх дій стосовно затриманих осіб (Custody Record), який має вестися безпосередньо в ізоляторах тимчасового тримання. Запобігання катувань та інших випадків

фізичного та психологічного насильства відносно затриманого є однією з основних цілей впровадження системи Custody Record. Водночас потрібно зауважити, що застосування відеоспостереження не є виключними заходами запобігання неправомірного поводження з боку суб'єктів владних повноважень, оскільки відеозапис не здійснюється, починаючи з моменту затримання до моменту звільнення або переведення в іншу установу, тому потребує доопрацювання [8].

Варто зазначити, що й саме питання катування під час отримання доказів зазнало модернізації, що вимагало відповідної реакції. Здавалося б практика та позиція ЄСПЛ є достатньо усталеними, але теза, що докази, отримані з використанням катувань чи іншого нелюдського поводження з боку суб'єкта владних повноважень, є недопустимими зазнала змін. Це зумовлено тим, що попередні справи, де докази отримано шляхом катувань, були подібні в тому, що суб'єктом застосування таких тортур була сторона обвинувачення, але справа «Чвік проти Польщі» поставила питання допустимості доказів під час застосування катувань третьою особою.

Обставини цієї справи вимагали нового підходу. Вони полягали в тому, що докази вини заявника містилися на касеті з аудіозаписом, що був зроблений під час завдання тортур заявнику третіми особами. Це зумовило необхідність нового погляду на Конвенцію про захист прав людини й основоположних свобод, оскільки попереднє її тлумачення Європейським судом не охоплювало проблематику застосування катувань таким суб'єктом.

У зверненні до ЄСПЛ викладалася вимога визнати недопустимими докази, що отримано під час вказаного поводження третіми особами, навіть, якщо вони не належать до сторони обвинувачення. У межах національної ж юрисдикції така вимога не знайшла підтримки, що стало приводом звернення до Європейського суду [9]. Повертаючись до ст. 3 Конвенції, яка зазначає, що нікого не може бути піддано катуванню або нелюдському чи такому, що принижує гідність, поводженню або покаранню [1], можна зауважити, що виключень (зокрема стосовно суб'єкта застосування вказаних дій) немає. Отже, до обов'язків держави, окрім утримання від застосування такого «методу» одержання доказів, належить і захист людей від зазначених зазіхань від третіх осіб, що і відмітив Суд.

У справі «Чвік проти Польщі» знайшла своє місце й доктрина «плодів отруєного дерева». Українське судочинство також зверталось до зазначеної доктрини, що неодноразово згадувалась у постановках Верховного Суду та інших судів. Відповідно до неї, якщо джерело доказів є недопустимим, усі інші дані, одержані з його допомогою, будуть такими ж (рішення у справах «Гефген проти Німеччини», п.п. 50–52 рішення у справі «Шабельник проти України (№ 2)», п. 66 рішення в справі «Яременко проти України (№ 2)») [10]. ЄСПЛ відмітив, що рішення у справі, в якій наявні докази отримані на основі порушення одного з головних прав людини та громадянина, викликає щонайменше сумніви відносно його справедливості. Суд постановив у контексті справ, які стосувалися неналежного поводження з боку держслужбовців, що вра-

хування свідчень, отриманих унаслідок тортур або іншого неналежного поводження, яке порушує ст. 3 Конвенції, в якості доказів призводить до несправедливості всього провадження. Зазначене положення застосовується не лише там, де жертви поводження, що суперечить ст. 3 Конвенції, є підзахисними, але й там, де це стосувалося третіх осіб, що має місце в справі «Чвік проти Польщі» [9].

Схожа практика ЄСПЛ зустрілась і у справі проти України. П. 35 рішення в справі «Орлик проти України» вказує, що ст. 3 Конвенції вимагає від органів влади проведення ефективного розслідування стверджуваного жорстокого поводження, навіть якщо таке поводження мало місце з боку приватних осіб [3, с. 8]. Отже, можна зробити висновок, що Суд змінив свій підхід до визнання недопустимими докази, отримані внаслідок катувань, а саме розширив розуміння норми ст. 3 Конвенції, вказавши на невичерпність кола суб'єктів застосування таких дій і зазначив обов'язок держави сприяти ефективному розслідуванню таких випадків та захищати людей від подібних зазіхань.

ВИСНОВКИ

Підсумовуючи все вищесказане, можна стверджувати, що інститут допустимості (недопустимості) доказів займає важливе місце як і для українського законодавства та судочинства, так і для закордонного. Питання катувань під час отримання доказів підіймається не в одній справі, у тому числі і проти України. Це дає зробити висновок про низку проблем у межах національного права стосовно розв'язання цього питання.

Для запобігання виникнення порушень в отриманні доказів стороною владних повноважень Україна створила низку «запобіжників», таких як впровадження Custody Record, належного нормативного закріплення норм забезпечення неможливості виникнення подібних порушень тощо. Варто зазначити, що такий вплив, хоча і є профілактикою застосування катувань суб'єктом владних повноважень, але не виключає його.

Національні суди нерідко нехтують позицією ЄСПЛ, яка ґрунтується на тому, що докази, здобуті з порушення права на повагу до людської гідності визнаються недопустимим та повинні вилучатись із доказової бази обвинувачення (справа «Зякун проти України»). Українське законодавство має відзначити динаміку змін суспільних відносин до застосування катувань і відповідну зміну позиції ЄСПЛ (справа «Чвік проти Польщі»). Має бути враховано розширення думки Європейського суду стосовно кримінальною суб'єкта застосування тортур, а саме те, що зараз таким суб'єктом може виступати і третя особа. Звужене трактування ст. 3 КЗПЛ за аналогічною справою знайшло вияв у справі «Орлик проти України» й може породжувати прогресію звернення українців за захистом за кордон.

Україна має врахувати, що до обов'язків держави, окрім утримання від застосування катувань для одержання доказів, належить і захист людей від зазначених зазіхань від третіх осіб. Держава має сприяти ефективному розслідуванню випадків застосування катувань в межах кримінального процесу та захищати людей від недопустимих «методів» отримання доказів. Повинні бути вжиті заходи для забезпечення незалежного, не-

упередженого та ефективного механізму подання та розгляду скарг, що стосуються застосування катувань. Саме на це Україна має звернути неабиякі зусилля задля унеможливлення таких ситуацій у межах національного судочинства.

Список використаних джерел

1. Конвенція про захист прав людини й основоположних свобод від 17 липня 1997 року. Законодавство України. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text
2. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651–VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#n1974>
3. Збірник витягів із рішень Європейського суду з прав людини, рекомендованих для вивчення при підготовці до письмового анонімного тестування в межах іспиту для кваліфікаційного оцінювання суддів на відповідність займаній посаді / уклад. Т.І. Фулей, О.М. Кучів. URL: http://www.nsj.gov.ua/files/1529653122Рішення%20ЄСПЛ%20тест%20ВККСУ_ОНОВЛЕНЕ_червень_ОК_20.06_ост.pdf
4. Рішення Європейського суду з прав людини в справі «Зякун проти України» від 25 лютого 2016 року. Законодавство України. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_b55#Text
5. Постанова Верховного суду України від 06.02.2017 р. у справі № 5–455к15 Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/65233503>
6. Усунення спонукальних причин тортур: базове дослідження та практичні вказівки для регіону ОБСЄ. БДПЛ ОБСЄ. URL: https://www.osce.org/files/f/documents/c/d/478723_0.pdf
7. Тютюнник В.В. Інститут допустимості доказів як гарантія ухвалення законного та обґрунтованого вироку суду: дис.... канд. юрид. наук.: 12.00.09 / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2015. 220 с.
8. Шадська У. Система Custody Records: баланс між правом на безпеку та повагу до приватного життя. *Експертний центр із прав людини*. 2017. URL: <https://ecpl.com.ua/news/systema-custody-records-balans-mizh-pravom-na-bezpeku-ta-povahu-do-pryvathnoho-zhyttya/>
9. Головченко Д. Докази, отримані через катування третіми сторонами, є також неприйнятними, – ЄСПЛ. Судебно-юридическая газета. 2020. URL: <https://sud.ua/ru/news/publication/184968-dokazi-otrimani-cherez-katuvannya-tretimi-storonami-ye-takozh-nepriyatnimi-yespl?fbclid=IwAR2msc7K-jxgTi9IwRpFaunC0rseTUrhVhNpLVM4k2qmNGRdWTLINIA>
10. Постанова Великої Палати Верховного Суду 13.11.2019 р. у справі № 1–07/07 Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/>

85869105%D1%85

References

1. Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms of 17 July 1997. Legislation of Ukraine. Official site of the Verkhovna Rada of Ukraine. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text. (in Ukrainian)
2. Criminal Procedure Code of Ukraine of 13.04.2012 № 4651–VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#n1974>. (in Ukrainian)
3. A collection of excerpts from the decisions of the European Court of Human Rights, recommended for study in preparation for the written anonymous test within the examination for the qualification assessment of judges for suitability for the position / T.I. Fulei, O.M. Kuchiv. URL: http://www.nsj.gov.ua/files/1529653122Срешение%20ЄСПЛ%20тест%20ВККСУ_ОНОВЛЕНЕ_червень_ОК_20.06_ост.pdf. (in Ukrainian)
4. Judgment of the European Court of Human Rights in the case of "Ziakun vs. Ukraine" of 25 February 2016. Legislation of Ukraine. Official site of the Verkhovna Rada of Ukraine. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_b55#Text. (in Ukrainian)
5. Resolution of the Supreme Court of Ukraine of 06.02.2017 in the case № 5–455ks15 Unified State Register of Court Decisions. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/65233503>. (in Ukrainian)
6. Addressing the root causes of torture: a baseline study and practical guidelines for the OSCE region. OSCE ODIHR. URL: https://www.osce.org/files/f/documents/c/d/478723_0.pdf. (in Ukrainian)
7. Tiutiunyk V.V. Institute of admissibility of evidence as a guarantee of adoption of a lawful and reasoned judgment: dis.... PhD in legal sciences: 12.00.09 / Yaroslav Mudryi Nat. law. Univ. Kharkiv, 2015. 220 p. (in Ukrainian)
8. Shadska U. Custody Records: the balance between the right to security and respect for privacy. *Human Rights Expert Center*. 2017. URL: <https://ecpl.com.ua/news/systema-custody-records-balans-mizh-pravom-na-bezpeku-ta-povahu-do-pryvathnoho-zhyttya/>. (in Ukrainian)
9. Holovchenko D. Evidence obtained through torture by third parties is also inadmissible – ECtHR. Judicial and legal newspaper. 2020. URL: <https://sud.ua/ru/news/publication/184968-dokazi-otrimani-cherez-katuvannya-tretimi-storonami-ye-takozh-nepriyatnimi-yespl?fbclid=IwAR2msc7K-jxgTi9IwRpFaJNrH0>. (in Ukrainian)
10. Resolution of the Grand Chamber of the Supreme Court of November 13, 2019 in case -№ 1–07/07 Unified State Register of Court Decisions. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/85869105%D1%85>. (in Ukrainian)